

NUMIZMATIKA U HRVATSKOJ

Članak je bio uvodno predavanje studentskog kolokvija na Hrvatskom katoličkom sveučilištu povodom uvođenja eura u Hrvatskoj i donosi sumaran pregled razvoja numizmatike kao pomoćne povijesne znanosti i njezina kolekcionarskog aspekta. Kao znanstvena disciplina u Europi se razvija od XVIII. st., a definirao ju je bečki profesor Joseph Hilarius Eckhel (1737.–1798). U Hrvatskoj se rano pojavljuju prve privatne numizmatičke zbirke, kao i one u sastavu osnovanih muzeja. Godine 1928. osniva se Numizmatičko društvo u Zagrebu (danas Hrvatsko numizmatičko društvo) koje pokreće nekoliko časopisa (Numismatika, Numizmatičke vijesti (od 1939.), Bilten Hrvatskog numizmatičkog društva od 1963. do 1976., kada ga zamjenjuje stručno-popularni časopis *Obol*). U članku se donosi pregled uglednih hrvatskih numizmatičara-arheologa i kolekcionara. Pioniri i utemeljitelji numizmatike u Hrvatskoj bili su Anselmo Banduri (1671. ili 1675.–1743.), Matija Petar Katančić (1750.–1825.), Mijat Sabljar (1790.–1865.), Šime Ljubić (1822.–1896.). Iskorak u znanstvenom pristupu, tj. metodologiji u prikupljanju i obradi numizmatičke građe napravio je Josip Brunšmid (1858.–1929.). U XX. st. čitav je niz znanstvenika i kolekcionara dao svoj doprinos istraživanju svih aspekata starog novca. Sumarno se donosi pogled na kolanje novca na hrvatskom povijesnom prostoru od grčkog, ilirskog, keltskog, rimskog, franačkog, bizantskog i dr. do XIII. st. kada se kuje slavonski banovac s likom kune na aversu. Lik kune danas se nalazi na kovanici jednog eura kao jedan od identitetskih hrvatskih simbola.

Ključne riječi: numizmatika, pomoćne povijesne znanosti, numizmatičari, Europa, Hrvatska

Sama riječ **numizmatika** dolazi od latinske imenice *numisma* ili *nomisma* koja je grčkoga podrijetla (*νόμισμα*) i koja označava kovani novac. Osim kovanim novcem numizmatika kao disciplina bavi se i medaljama, kontornijatima (predmetima u obliku novca koji nisu kovani kao sredstvo plaćanja niti da budu u cirkulaciji), odličjima, plaketama, značkama, žetonima te papirnim novcem (notafilija).

Kovani novac se, čini se, pojavljuje najprije u Maloj Aziji u Lidiji, a onda se širi u Grčku te po Mediteranu posredstvom grčkih kolonija.

Najveću mu pozornost posvećuju arheolozi, jer ga nalaze u različitim arheološko-povijesnim slojevima te je zbog svojih značajki artefakt koji sadrži elemente za dataciju. Numizmatičari-arheolozi uglavnom se bave novcem arheoloških lokaliteta i razdoblja koje sami istražuju. U tom najužem smislu je numizmatika za koju se specijaliziraju pojedinci arheolozi, numizmatičari vrlo zahtjevna pomoćna arheološka disciplina, ali njezini rezultati primjenjivi su u povijesnoj kontekstualizaciji, pa je slijedom toga i povijesna pomoćna znanost.

Numizmatika kao pomoćna povijesna disciplina u užem smislu istražuje nastanak, izradbu, razvoj i uporabu kovanoga novca (monete). Njezini rezultati nadopunjavaju se s drugim vidovima povijesnog istraživanja, jer daje podatke o političkom, kulturnom i privrednom dosegu društva. Sve više je numizmatika komplementarna i s drugim

znanstvenim disciplinama kao što su pravo, lingvistika, ekonomska povijest, umjetnička izvedba i slično.

Numizmatikom se bave i kolekcionari pa je skupljanje novca jedno od najraširenijih amaterskih hobija. Kolekcionari obično imaju interes za novac duljeg razdoblja. Značajka njihova pristupa starom novcu uključuje rezultate numizmatike kao znanstvene discipline, ali ima svoje načine procjene tržišne vrijednosti pojedinih starih i raritetnih moneta. Rezultati znanstvenog i kolekcionarskog pristupa istraživanju novca međusobno se nadopunjavaju.

Amaterska numizmatika starija je od znanstvene discipline. Korespondira s počecima humanizma kada oživljava interes za klasičnu, antičku civilizaciju pa u tom smislu pozornost privlači i stari novac. Tako se Francesco Petrarca (1304.–1374.) spominje kao jedan od prvih kolekcionara, a humanist Angelo Poliziano (1454.–1494.) objavljuje prvi tekst numizmatičkog sadržaja 1489. u svom djelu *Miscellanea*.

Kao znanstvena disciplina numizmatika se javlja kasnije, u XVIII. st. U svojim radovima definirao ju je isusovac Joseph Hilarius Eckhel (1737.–1798.), profesor starina i numizmatike na Bečkom sveučilištu. Glavno djelo mu je *Nauk o starim novcima (Doctrina nummorum veterum)*, izašlo u osam svezaka od 1792. do 1798. Ovaj korifej numizmatike u njemu je obradio novac s područja starog svijeta od Male Azije do Britanije, od Hispanije do Germanije. Nakon ovog imponantnog djela numizmatika je postala predmet interesa kako znanstvenika tako i skupljača, amatera. Osnivaju se numizmatičke zbirke u muzejima, pokreću specijalizirani časopisi, kao i udruge zaljubljenika starog novca.

Istovremeno javlja se interes za numizmatiku i na hrvatskom prostoru. Pripadnici hrvatskog visokog plemstva Zrinski i Draškovići formiraju prve zbirke novca, a Dubrovčanin, benediktinac Anselmo Banduri (1671. ili 1675.–1743.) i svećenik, franjevac Matija Petar Katančić (1750.–1825.) objavljuju prve tekstove o starom novcu. Anselmo Banduri dao je veliki doprinos europskoj i svjetskoj numizmatici djelom *Novci rimskih careva od Trajana Decija do Paleologa (Numismata Imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Paleologos Augustos, I–II, 1718)*. Matija Petar Katančić uz bavljenje mnogim srodnim znanstvenim disciplinama bavio se i numizmatikom koju je predavao na budimpeštanskom sveučilištu. Objavio je više priloga o hrvatskoj numizmatici (*Ogled filologije i geografije Panonaca – Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, 1795; Opće istraživanje o staroj numizmatici – Tentamen publicum ex numismatica veteri, 1797; Banski denar – Denarius banalis*, u rukopisu), a s njemačkog je za studente preveo *Osnove numizmatike (Elementa numismaticae, 1799)* Josepha Hilarius Eckhela.

Općenito s razvojem arheologije, poglavito u počecima one rimske, te s osnivanjem muzejskih ustanova formiraju se institucionalne numizmatičke zbirke uz one privatne. Mijat Sabljar (1790.–1865.), suradnik sakupljača starina Ivana Kukuljevića Sakcinskog kao kustos Narodnog muzeja u Zagrebu obrađuje njegovu numizmatičku zbirku, a i zbirku Franje Diericha, iz Siska, kolekcionara grčkog, bizantskog i mletačkog novca.

Šime Ljubić (1822.–1896.) objavljuje *Opis dalmatinskih novaca (Nummographia Dalmata)* 1851. i *Opis jugoslavenskih novaca* 1875. Iskorak u znanstvenom pristupu, tj. metodologiji u prikupljanju i obradi numizmatičke građe napravio je Josip Brunšmid (1858.–1929.), koji je bio arheolog i ravnatelj Narodnoga (danas Arheološkoga) muzeja

u Zagrebu i objavio je još i danas aktualne radove o keltskoj, antičkoj i srednjovjekovnoj numizmatiki. Njegovo kapitalno djelo je *Natpisi i novci grčkih gradova u Dalmaciji (Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, 1898)*.

Potkraj XIX. st. i početkom XX. st. počinje intenzivnije objavljivanje važne numizmatičke građe. Ističu se djela Ćire Truhelke (1865.-1942.) i Milana Rešetara (1860.-1942.). Ć. Truhelka 1897. objavljuje knjigu *Slavonski banovci*, a M. Rešetar *Dubrovačku numizmatiku*, I-II, 1924., 1925. Vrijedne priloge dali su i drugi numizmatičari kao K. Stockert, A. Grgin, V. Hoffiller, J. Klemenc. Jedan od sveobuhvatnijih pregleda korpusa novca na hrvatskom prostoru donosi Ivan Rengjeo 1959. godine. Sljedeća generacija numizmatičara su eminentni stručnjaci, znanstvenici i kolekcionari Anton Bauer, Duje Rendić-Miočević, Bartol Zmajić, Zlatko Herkov, Ivan Marović, Gjuro Krasnov, Irislav Dolenc, Nikola Šipuš, Bože Mimica.

Osim starije generacije istraživača, koja je otvarala put arheologiji, u posljednjih pedesetak godina pri muzejskim ustanovama djeluju specijalizirani arheolozi-numizmatičari zadušeni za svoje numizmatičke zbirke. To su Zdenka Dukat i Ivan Mirnik u Arheološkom muzeju u Zagrebu, danas nasljednik Tomislav Bilić, pa Robert Matijašić u Puli, Mato Ilkić u Zadru, Vedrana Delonga, Maja Bonačić Mandinić, Tomislav Šeparović u Splitu, Hermina Göricke Lukić u Osijeku.

Koliko je numizmatika bila raširena u određenim širim intelektualnim krugovima pokazuje osnivanje *Numizmatičkog društva* u Zagrebu (danas *Hrvatsko numizmatičko društvo*) god. 1928. koje uskoro počinje izdavati publikacije *Numizmatika*, *Numizmatičke vijesti* (od 1939.), *Bilten Hrvatskog Numizmatičkog društva* od 1963. do 1976., kada ga zamjenjuje stručno-popularni časopis *Obol. Numizmatičke vijesti* su jedan od najdugovječnijih znanstveno-popularnih časopisa humanističkog područja u Hrvatskoj i referira se u važnim bazama. Želim istaknuti ulogu tajnika *Hrvatskog numizmatičkog društva* Edgara Fabrya, koji je teškom mukom održavao njegovo redovito izlaženje do danas.

Kako se može zaključiti u Hrvatskoj je numizmatika tijekom vremena išla u korak s europskim trendovima. Tome je pogodovao zajednički povijesni slijed. Najraniji novac na europskom tlu, kako smo rekli, kovali su Grci i oni su po Sredozemlju pridonijeli njegovu širenju, pa i na današnji hrvatski prostor. Osnivanje grčkih kolonija nije bilo jednostavno. Obilježile su ih borbe s autohtonim stanovnicima, kojima su prenosili tekovine svoje civilizacije. Novac je bio upravo jedan od fenomena koji je bio prihvaćen i s vremenom prilagođavan povijesnim okolnostima. Zbog doticaja s grčkim svijetom ilirske zajednice, odnosno njihovi vladari počeli su kovati svoj novac.

Stari Grad na Hvaru, odnosno antički Faros reprezentativan je primjer na kojemu je moguće shvatiti numizmatiku kao pomoćnu arheološku, odnosno povijesnu disciplinu. Nedavno (2017.) izašla knjiga *Faros III: Grčki, grčko-ilirski i rimski novac* troje autora Jasne Jeličić Radonić, Hermine Göricke Lukić i Ivana Mirnika obrađuje grčki, grčko-ilirski i rimski novac Farosa. Faros, jedan od najstarijih antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana osnovali su grčki doseljenici s otoka Parosa početkom IV. st. i pod vodstvom Dionizija Sirakuškog utemeljena je kolonija jonskih Parana. Osim antičkih autora o razvoju grada na mjestu ilirske pranasobine prilagođene grčkim civilizacijskim značajkama svjedoči pronađeni novac. Dominiraju Dionizijevi sirakuški brončani novci, ali su pronađeni i srebrni stateri korintske i dirahijske provenijencije. Ovaj novac je

najstariji na istočnoj strani srednjeg Jadrana. Pojava novca u tako ranom sloju, pa zatim njegovo preuzimanje od lokalnih zajednica govore o društvenom razvoju, materijalnoj podlozi i političkoj snazi ilirskih plemena. Faros formira svoju kovnicu, najprije kovanica s likovima grčkih božanstava. Zatim pod najmoćnijim ilirskim vladarom Agronom na aversu novca se javljaju likovi ilirskih dinasta, a bog Dionizije s kantarosom se nalazi na reversu. Na ovim primjerima najbolje se može razumjeti koju ulogu kao pomoćna povijesna znanost ima numizmatika. Ona arheologu, pa onda i povjesničaru donosi podatke o njegovu materijalu, izradi, likovima te općenito o duhovnosti, političkim i ekonomskim prilikama i slično .

U Hrvatskoj se u II./I. st pr. Kr. javlja keltski novac, a pronađen je na lokalitetima gdje su pribivali Skordisci i Taurisci, ali sporadično i šire. Kelti su se u ovom prostoru zadržali poslije poraza kod Delfa 279. pr. Kr. kada su se raspršili još i po istočnim krajevima Balkana i Male Azije. Najstariji keltski novac bio je gotovo imitacija grčkoga, a kasnije na njima prevladavaju autohtoni keltski likovni elementi i simboli. U Hrvatskoj je pronađeno nekoliko stotina srebrnih kovanica u ostavama u Narti, Ribnjačkoj, Šemovcu kod Đurđevca i Okiću kod Samobora. Ove kovanice očituju visoku razinu umjetničkog obrta Kelta.

Jedan lokalitet kod Zagreba – Kuzelin na istočnim obroncima Zagrebačke gore kroz povijest je bio prepoznat kao prikladno mjesto-refugij gdje se u opasnostima okolno stanovništvo moglo skloniti. Kroz novac koji je pronađen tijekom arheoloških istraživanja moguća je bila povijesna interpretacija utvrđenih povijesnih slojeva.

Upravo nalaz prelijepog srebrnog keltskog novca u zatvorenom sloju, ali i pojedinačni nalazi svjedoče egzaktno keltsko-latensku prisutnost u ovom dijelu Hrvatske. Kuzelinske kovanice pripadaju tipu tzv. samoboraca kojima je ishodište istočnonorički prostor, ali ima i onih istočnopanonskog tipa s prostora Skordiska. Inače keltski novac noričkog prostora obradio je slovenski numizmatičar arheolog Petar Kos, dok je ovaj istočnopanonski obradio Josip Brušmid te kako temom tako i metodologijom hrvatsku numizmatiku uvrstio u europsku znanost. Kuzelinske keltske kovanice obradio je istraživač ovog refugija arheolog Vladimir Sokol i objavio ih je u *Numizmatičkim vijestima*.

Tijekom antike u Dalmaciji i Panoniji od starog novca najzastupljeniji je onaj rimske provenijencije, kako iz doba Republike tako i iz doba Carstva. Nalaze se zlatne kovanice (*aureus*), srebrni (*denarius*), brončani sesterciji i dupondiji te bakreni as. U III. st. javlja se dvostruki denar (*antoninianus*), a od doba cara Dioklecijana argentej, folis i centenionali. Utvrđeno je i postojanje kovnice novca u antičkoj Sisciji koja je djelovala u III. i IV. st. p. Kr., a također i u Sirmiju. Nakon osvajanja Gota u optjecaju je bio i gotski novac. Njega je obradio arheolog Željko Demo.

U arheologiji su se vodile, i još se vode, rasprave kako prema novcu datirati arheološke nalaze. Nema sumnje da je novac u dataciji *terminus post quem*, odnosno *terminus ante quem non*. Važno je voditi računa o kvaliteti nađenoga novca ili promjenama koje su na njemu uočene, jer se novac koristio i u sekundarnoj upotrebi što svjedoče npr. rupice ili izlisanost kovanice.

Iz razdoblja ranoga srednjega vijeka u Hrvatskoj su važni sporadični nalazi karolinških kovanica i to careva Karla Velikog, Lotara i Ludovika (?), kao i bizantskih careva Konstantina Kopronima, ali i Konstantina Porfirogeneta te nekoliko dirhema Abasida.

Bizantski zlatnici poznati su pod imenom romanati, solidi i često se navode u diplomatskim dokumentima kao kurentni ili obračunski novac. Kasnije novac kuju Arpadovići čija je prisutnost u Hrvatskoj također evidentna. Razvojem robno-novčane privrede i u vezi s tim gradova-trgovišta novac dobiva jednu novu vrijednosnu društvenu dimenziju. U Hrvatskoj nalazimo najprije novac talijanskih komuna, zatim dubrovački novac itd. Tako dolazimo i do slavonskog banovca s likom kune na aversu, koji je autohtoni hrvatski novac kovan u Pakracu (jednu godinu) i kasnije kontinuirano u Zagrebu.

Lik kune s banovca kao dio specifičnog hrvatskog identiteta sada se stiliziran nalazi i na kovanici jednog eura.

*Ovo je predavanje održano 9. prosinca 2022. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu na znanstveno-stručnom skupu *Ususret euru – Hrvatska monetarna povijest* u organizaciji Odjela za povijest i Kluba studenata Odjela za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta *Homo Volans*.

Korištena literatura:

- Irislav Dolenc*, Hrvatska numizmatika: Kovani novac, papirni novac, radne marke, privatna izdanja kovanog novca – žetoni: od početaka do danas, Zagreb: Prvi bankovni muzej Privredne banke Zagreb, 1993.
- Jasna Jeličić Radonić, Hermine Göricke Lukić, Ivan Mirnik*, Faros III: Grčki, grčko-ilirski i rimski novac, Split: Književni krug 2017.
- Peter Kos*, Leksikon antičke numizmatike (prir. *Željko Demo*), Zagreb: Hrvatski bibliografski zavod: 1998.
- Bože Mimica*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista – 1918.) Rijeka: Vitagraf 1994.
- Ivan Rengjeo*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz : Akademische Druck- u. Verlagsantalt 1959.
- Vladimir Sokol*, Rimski metal s Kuzelina, (katalog izložbe), Zagreb: Muzej Prigorja Sesvete 1998.
- numizmatika*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 1. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44420>>.